

MARINA LIČEN

SCHMAUS-OV PREVOD "GORSKOG VIJENCA"

Na nemački je "Gorski vijenac" do sada preveden tri puta. Prvi nemački prevod je objavljen 1886, dakle oko 40 godina nakon nastanka samog dela.¹ Prevod je štampan u Beču kao i original, a preveo ga je J. Kirste, doktor filozofije.² Prevod je rađen jamačno u funkciji potvrđivanja austro-ugarske politike koja je širila svoje južne granice pod parolom "zavođenja reda i mira" u turskoj provinciji Bosni i Hercegovini. Delo poput "Gorskog Vijenca" poslužilo je kao afirmacija takve politike, mada prevodilac u svom kratkom predgovoru ističe i pesničke vrednosti dela: "Der Bergkranz ist ohne Zweifel eine der herrlichsten Schöpfungen der neueren serbischen Literatur" (Delo je besumnje jedna od najlepših tvorevina novije srpske književnosti). Sem njegove vrednosti kao oslobodilački ep, prevodilac ističe i majstorski datu žanrovsku sliku života iz crnogorske prošlosti kao i slikovit jezik koji koristi mnoge arhaizme, tako da "se ne usuđujem reći da sam svuda pogodio pravo značenje" kaže Kirste.³ Radi lakše razumljivosti on svoj prevod oprema primedbama koje tumače istorijske događaje, običaje i narodne izreke. Kratko se osvrće i na izgovor pojedinih srpskih glasova, kao što su č i ž.

¹ Prvi prevod je štampan oko 10 godina nakon Berlinskog kongresa, gde su velike sile rešavale istočno pitanje i kad je Austro-Ugarska na račun "bolesnika na Bosforu" dobila protektorat nad bivšom turskom provincijom Bosnom i Hercegovinom, odn. kad je Crna Gora postala prvi sused Austro-Ugarske.

² U podnaslovu prevoda u zagradi čitamo: "Die Befreiung Montenegros" tj. (Oslobodjenje Crne Gore) i dalje kao i u originalu: "Historisches Gemälde aus dem Ende des seibzehnten Jahrhunderts" (Istoričko sobitie pri svršetku XVII veka").

³ Citirani dodatak uz naslov "Oslobodjenje Crne Gore" istovremeno predstavlja i pojašnjenje same sadržine dela, viđeno iz ondašnje perspektive Austro-Ugarske. Ali Kirste ne propušta da svoju zahvalnost izrazi g. dvorskom savetniku Miklošiću u Beču, prof. Jagiću iz Petrograda i prof. Vuloviću iz Beograda. Pominje još gospodu L. Stojanovića i R. Vrhovca koji su pregledali njegov rukopis.

Sledeći prevod izašao je u Leipzig-u oko 50 godina nakon prvog i potiče od jedne žene: Katarine A. Jovanovits, kojoj je kasnije treći prevodilac, Alois Schmaus, odao pošto tako što je u svoj prevod preuzeo "Posvetu prahu oca Srbije" u obliku koji mu je dala Katarina A. Jovanovits. Njen prevod je - što se tiče forme - na granici između prevoda i prepeva.

Nasuprot tome treći prevod, koji se javlja 20-ak godina posle prevoda Katarine A. Jovanovits, potiče iz pera znamenitog nemačkog slaviste A. Schmaus-a, i teži za što vernijim pretakanjem kako misli tako i forme, pa time i ka dočaravanju poetske strane dela. S obzirom da je to već treći po redu prevod, a i prevodilac slavista po vokaciji, on pomno proučava ne samo jezik Njegošev, već i celu društveno istorijsku konstelaciju, dakle pozadinu u kojoj delo nastaje, pre nego što se laća pera. Samo delo Schmaus vrlo iscrpno komentariše u nizu članaka s tematikom "Gorskog vijenca", a i u članicama koji se samo posredno tiču te tematike.⁴ U svom predgovoru Schmaus daje jedno originalno tumačenje "Gorskog vijenca", podsticajno i za jugoslovensku nauku o književnosti. S obzirom da je "Gorski vijenac" preveden na savremeni nemački jezik, prevod je mnogo čitljiviji i od samog originala.⁵ Nedostaje, međutim, onaj unutrašnji naboj, izražen vrhunsko zgusnutim pjesničkim jezikom koji i čini da se "Gorski vijenac" vrednuje kao dramska poema, što potvrđuje i domaća i strana književna kritika i što ga čini delom za sva vremena. A upravo je taj spoj lirizma i epopeje, pored dnevnih potreba, i bio razlog i inspiracija da su takvo, jezički zapravo nepristupačno delo, za poslednjih 150 godina uzela - samo na nemački - da prevode odmah tri prevodioca.

Apstrahujemo li od stila, delo uzeto u celini ima mnogo faceta, mnogo nivoa. Sem jezika prevodilac mora da se trudi da dokuči bar neki od njih. A Schmaus je praktično ceo svoj život posvetio "Gorskom vijencu". On je na prevodu radio skoro punih 40 godina, pritom proučavajući niz momenata koji su u tesnoj vezi sa genezom dela, sa ličnošću njegovog autora, društveno-istorijskim prilikama vezanim za razumevanje dela, uzorima i uticajima koji su doprineli stvaranju dela, a pre svega trudeći se da razume one momente, koji delo i svrstavaju u opšte kulturne tekovine čovečanstva.

Što se tiče same forme, prevodilac mora, kako Schmaus kaže, da se koncentriše na jednu odliku dela, a to je, po njemu, u slučaju "Gorskog vijenca" desetarac, jer on daje konture i čvrstinu sadržini. Schmaus se trudio

⁴ "Njegoš als Mensch und Dichter", Slavische Rundschau 7, Prag, Berlin 1935, 92-102; "Das Renegatenproblem im "Gorski vijenac", Wiener Slavistisches Jahrbuch 2, Wien 1952, 73-94; "Serbokroatische Lang - und Kurzzeilenepik", Münchener Studien zur Sprachwissenschaft, 15, München 1959, 65-84 itd.

⁵ Jezička barijera je jedan od razloga zašto se "Gorski vijenac" relativno malo čita i pored toga što je obavezna lektira po školama. I pored toga, zahvaljujući efektnim formulacijama, pojedini stihovi iz "Gorskog vijenca" su ušli u narodnu riznicu kao opšta mesta, kao citati iz Biblije, kojima se više ne zna ni autor ni poreklo, ali koji oplemenjuju svakidašnjicu, kao npr. "Iza tuče vedrije je nebo, iza tuge bistrija je duša, iza plača veselije poješ" (778-780).

da očuva tu okosnicu dela, prevodio je stih za stih, a nije razvodnjavao sadržinu kao njegovi prethodnici, recimo Katarina A. Jovanovits, koja sadržinu jednog stiha ponekad pretače i u tri stiha prevoda. S obzirom da prevodilac mahom potiče iz jedne druge kulturno-istorijske sredine od autora originala, on dolazi sa drugim predznanjima i drugim poimanjem o vrednosnim merilima i moralnim normama, sa drugom kulturnom baštinom, te delu prilazi sa sasvim drugih pozicija od domaćeg čitaoca. Budući da je i sam Schmaus, iako slavista, stranac, on je u prilici da uoči dimenzije, koje domaći čitalac, bez distance prema delu, možda i ne uočava, ili ih bar ne ističe u dovoljnoj meri.

Većina domaćih čitalaca i komentatora "Gorski vijenac" vidi kao junački ep, koji slavi jedno herojsko doba i njegove aktere, te kad se postavi uprošćeno pitanje o čemu je reč u "Gorskom vijencu" odgovor glasi: "o istrazi poturica". To naravno kod Muslimana, za razliku od čitalaca srpske i crnogorske narodnosti, ne može da naiđe na odobravanje, već stvara jednu odbojnost i jedan negativan intelektualan odnos i emotivno otpor. A Schmaus je, to treba imati u vidu, ne samo slavista, već i folklorista, koji se bavi proučavanjem običaja, tradicija i kulture ne samo Srba i Crnogoraca, već balkanskih naroda uopšte. Njegov duhovni horizont je uz to formiran na humanističkom nasleđu nemačke klasike. Jedan usko lokalni pristup Njegošu, kao poborniku samo nacionalne ideje, mu je stoga stran i neprihvatljiv. Shodno tome on Njegoša sagledava iz jedne šire, evropske, a i opšte-čovečanske perspektive. Dok naš čitalac "Gorski vijenac" razume prvenstveno kao jeremijadu, lamentaciju, pa i osvetu za Kosovo, a ne Kosovo kao simbol borbe protiv univerzalnog zla - kao simbol tragike - za Schmaus-a "istraga poturica" motivisana kosovskim zavetom⁶ nije nešto što će Njegoš veličati, kao što to čini narodni pevač, već nešto, što je doduše istorijska činjenica, neosporno i državnička potreba, ali kojom se Njegoš ne ponosi, već se zbog nje pre pravda; činjenica za koju Njegoš kao pesnik, kao "duša blagorodna", traži opravdanje. U tom cilju Schmaus potencira razliku između Njegoševe verzije opisa jednog istorijskog događaja i opisa narodnog pevača, koji ne problematizira, već neopterećeno veliča herojstvo i junaštvo učesnika u okršaju. Za razliku od naivnog i simplifikovanog pogleda na svet i opisa događaja kao u narodnoj pesmi, kod Njegoša nailazimo lično doživljen, produbljen i do uzvišenog sublimisan istorijski

⁶ Narodna pesma o propasti srpskog carstva strancu uopšte ne zvuči koherentno: s jedne strane car Lazar se kao privoleo carstvu nebeskome, a ovamo kreće s celom vojskom na Kosovo, up.: "Care Lazo, čestito koleno, /kome ćeš se privoleti carstvu? / ili voliš carstvu nebeskome? / ili voliš carstvu zemaljskome? / Ako voliš carstvu zemaljskome, sedlaj konje, priteži kolane! / Vitezovi, sablje pripasujte, /pa u Turke juriš učinite: / sva će turska izginuti vojska! / *Ako l'voliš carstvu nebeskome, a ti sakroj na Kosovu crkvu, /... pa pričesti i naredi vojsku, /sva će tvoja izginuti vojska!.../ Maće vojsku srpski knez Lazare: /u Laze je silni Srbalj bio, sedamdeset i sedam iljada, pa razgone po Kosovu Turke.../ Tađ bi Laza nadvladao Turke, / bog ubio Vuka Brankovića..."/*

dogadaž. Centralni motiv "Gorskog vijenca" je prema tome po Schmaus-u, upravo pesnička transformacija istorijskih činjenica, pokušaj da se usaglase istorijska stvarnost i zbilja sa jednom pesnički oplemenjenom stvarnošću, koju oličava vladika Danilo, glavni protagonista unutrašnje dinamike, pa i tragike speva. On je kao vladar dužan da započne borbu za "krst časni i slobodu zlatnu", dakle za one ideale zahvaljujući kojima je Crna Gora sačuvala svoj identitet: poreklo, običaje, zakone svojih predaka, veru, obraz i dostojanstvo. Kao čovek duboke osećajnosti, a ujedno i dalekovid on u predstojećem sukobu, međutim, ne vidi samo slavu, već i bratoubilačku borbu, jer - kako kaže - "isklati(će) se braća među sobom" (81), i taj sukob između dužnosti i humanosti, doživljava kao ličnu tragediju. Kad se konačno i opredeljuje za borbu⁷, ta borba je neminovna, to je borba za opstanak, za slobodu koja je ugrožena od velike Osmanlijske imperije koja preti da "proždre" i "pokosi" sve ispred sebe. To je prvi plan radnje "Gorskog vijenca":

Da je borba u "Gorskom vijencu" koliko stvarna, toliko i alegorična, vidi se, međutim, već na sledećem nivou: jer da nije Turske, borba bi opet bila neophodna. Priroda je naime tako sazdana, da svako biće mora da se bori: (2298) "Ište svijet neko djejistvije," (2230) "Obrana je s životom skopčana!" kaže iguman Stefan.⁸

Za junaka je borba izazov, bez kojeg se ljudska priroda lako uspava, "Iskra nađe udar u kamenu, bez njega bi u kam očajala" (2322-4). Za prosečnog čoveka, međutim, borba je samo izvor straha, jer "Što je čovjek? Ka slabo živinče!" (763). I tu dolazi do kolizije dva principa: inertnog, miroljubivog po svaku cenu, podanika, koji bi da napasa ovce i koji se od lafa pretvorio u ratara (259), i principa akcije, oličenog u borcu, hajduku.⁹ Pokrenuti hajduka u borbu nije problem. Ali šta učiniti s običnim čovekom? - Bez veće nevolje takav čovek neće da menja status quo. A naterati ga silom, nosi u sebi ogrešenje: Zar nećeš pri tom i sam postati tiranin, protiv koga se zapravo boriš? Da li tolerisati strah, koji "kalja obraz često" (769), pa bio to strah onih koje "premami (ih) nevjera na vjeru" (761), trpeti dakle ropsku pokornost poturica, koji nisu ni "krivi toliko" (761) jer im je za vratom visila sekira: "Pij šerbeta iz čaše svečeve, /al' sjekiru čekaj među uši!" (767-8), ili je to sopstveni strah od "smrtnog sagrašnja" (199) da nećeš udovoljiti "amanetu" (276) otaca, da kao crnogorski glavar radiš na učvršćivanju i jačanju Srpstva? U tom smislu Schmaus koncentriše svoju interpretaciju "Gorskog vijenca" na zamecima dramske koncepcije ovog dela i u centar razmatranja stavlja unutrašnju borbu vladike Danila i njegov pokušaj da nađe opravdanje za

⁷ "Neka bude borba neprestana / neka bude što biti ne može, / neka ad proždre,/ pokosi satana, / na grobu će iznići cveće/ za daleko neko pokolenje." 966

⁸ "Sve priroda snabdeva s oružjem... / oštro osje odbranjuje klasje, / a rogovah tušte zašiljila; / kore, krila i brzine nogah..." (2301-8)"

⁹ "Ja čujem da ti Crnogorce hajducima nazivaš; to ime nimalo sramno nije; hajduk znači chevalier, Ritter" piše Njegoš skadarskom veziru, Osman paši.

upotrebu sile, odn. za predstojeću bratoubilačku borbu. Takav Schmaus-ov pristup ogleda se i u prevodu. Dok kod Njegoša surovost života, težina življenja, predstavlja konstantu koja prati svaku ljudsku odluku, a ne samo dilemu jednog vladike, koji treba da povede svoje saplemenike u bratoubilački boj, up. "Sv'jet je ovaj tiranin tiraninu, / a kamoli duši blagorodnoj!" (2490-2500) pa se to i jezički sugeriše čestom upotrebom glagola "isklati se", "poklasmo se", "klati" itd. u raznim svojim značenjima, Schmaus ovaj jak izraz rezerviše samo za ilustraciju unutrašnje borbe vladike Danila uoči sankcionisanja plemenske borbe.¹⁰ Prevod je ovog puta oštrij jer treba da ukaže na tragediju koju bi vladika da spreči. Dok na svim ostalim mestima, koja se u "Gorskom vijencu" često javljaju, Schmaus već spram situacije traži blaži izraz, približavajući tako original jednom manje junačkom soju; ublažavajući tako oštricu koja, ruku na srce, i na domaćeg čitaoca deluje poražavajuće. Da bi rezervisao reč "isklati se" isključivo za svoju interpretaciju "Gorskog vijenca", Schmaus za ovu reč, koja originalu daje svu težinu opsesivnosti, na svim ostalim mestima u tekstu, traži sinonime iz registra "borbe", "čarke" i sl.¹¹

Uvodeći svoje viđenje "Gorskog vijenca" Schmaus "plemenite divljake" približava današnjem čitaocu, ali tako istovremeno tupi i oštricu nasilja koje prožima celo delo, tako da se ima utisak da ga čak i priroda sankcioniše: "Vuk na ovcu svoje pravo ima, /kâ tirjanin na slaba čovjeka" (616-7). Time delo zvuči pitomije, ali slabi ona dublja, unutrašnja dramatika dela, koja s

¹⁰ U "Gorskom vijencu" tu borbu su radi da povedu glavari, a ona ni narodu nije strana, dok bi sam Danilo da nađe neki drugi izlaz, (što je u suprotnosti sa istorijskim činjenicama, konstatuje Schmaus, jer je istorijski - Danilo zapravo bio taj koji je inicirao istragu, a ne glavari). Zato on i prevodi "Krvava (će) se isklati plemena" (535) - die Stämme /in blutiger Fehde sich zerfleischen (werden)" (u krvavim razmiricama će se isklati plemena), dakle skoro doslovno.

¹¹ Up.: "utekle su k vama da uteknu, / a nijesu da ih pokoljete" (196-7) (kad je reč o jarebicama) - "sind zu euch geflohn, um zu entkommen, / nimmer daß ihr sie töten sollet" - (da ih ubijete), ili "još nijesam lijepo kazao / oko šta se na sastanak poklasmo" (395-6) - u prevodu: "noch hab ich euch gar nicht recht berichtet/weshalb bei dem Treffen Blut geflossen:" (potekla krv) itd. Up. i stih (333): "pokolji se na drum s Turcima" - "ein Gefecht setzt' es am Weg mit Türken" (došlo je do borbe) ili (354): "u malu se dlaku ne isklasmo" - "um ein Haar wär ein Blutbad geworden" - (za dlaku bi došlo do krvoprolića); ili komentar uz stih (1043): "Mudriji razdvajaju (Turke i Crnogorce) da se ne pokolju" - "die Besonnenen legen sich ins Mittel, damit es nicht zum Bluvergießen kommt" - (da ne dođe do krvoprolića), ili dalje (1050): "i klaše se letnji dan do podne" - "und sie fochten sommerags bis Mittag" (u prevodu: boriše se), up. i (2398) "s Turcima se hoćemo poklati" - "mit den Türken fechen wir den Strauß aus" - (dolazi do čarke), ili: "Da se nije ko pokla, boga vi?" (2048): "Gab's vielleicht, bei Gott, gar blutige Händel?" - (nije valjda došlo do krvavih okršaja?), ili (2049): "Ne, serdaru, još nije pokolja" - "Nein, Serdar, noch gab's kein Blutvergießen", (još nije došlo do krvoprolića) ili: "razdvajajući da se ne iskolje" (2121) - "Streit zu schlichten, sonst wär' Blut geflossen" - (inače bi pala krvca); ili: "oko šta se imalo poklati" (2125) - "wär fürwahr ein Grund zum Blutvergießen!" - (bio bi razlog za krvoproliće) ili (1359): "Ondena se malo ne poklasmo" - "Fehlt nicht viel, wär's zum Streit gekommen" - (pa bi došlo do svađe), ili "dosta bih se pokla s Turcima" (13369) - "setzt es mit den Türken blut'ge Händel" - (došlo bi do krvavog razračunavanja) i tome sl.

obzirom na intenzitet, s kojim je potencirana, možda opravdava i neku novu interpretaciju u smislu drame apsurda, uprkos happy end-u".

Idući tragom Schmaus-ove interpretacije, koja upotrebu sile tumači kao nužno zlo, etički nimalo neproblematično, - simptomatično je da Njegoš koncept tolerancije, (čega i pored sve neumitnosti borbe ima i u "Gorskom vijencu") vezuje upravo za protivničku stranu. Na sastanku muslimanskih i crnogorskih glavara, koji je upriličen na insistiranje Danila, poturice su te koje ističu argument o nužnosti tolerancije i mogućnost zajedničkog življenja. Tim stavovima se ni po današnjim civilizacijskim standardima i shvatanjima vere, morala i tolerancije nema šta zameriti.

Schmaus, kako rekosmo, u svom prevodu pažljivim izborom reči ističe one momente koji su bliži današnjem senzibilitetu. Tako on npr. izbegava jezive prizore, pa će umesto da kaže "jedan drugom (stade) vadit oči žive" (202) to prevesti razvodnjeno sa: "blendeten das Augenlicht einander" - (oduzeše jedno drugom očni vid); ili (206) "i carskom se krvlju okupaše - "tauchten ihre Hand ins Blut der Herrscher" - (umočiše ruku u krv vladara) itd.

Ali Schmaus osavremenjuje i celu scenu, tako što, recimo, unosi u prevod pojam "narod", dok je kod Njegoša uglavnom reč o "plemenu". Pojam "narod" u Njegoševoj Crnoj Gori naime još nije izdiferenciran u modernom smislu te reči, a nekmoli krajem 17. veka, kad se zbivaju događaji koje Njegoš opisuje. Ako Njegoš i koristi naziv "narod" on koristi prvenstveno pridev te imenice, npr. "da ne varam narodnje nadanje" (88), pri čemu ima u vidu ne naciju, već ljudstvo kao takvo. Tako Schmaus prevodi: "*Moje pleme* snom mrtvijem spava" (37) sa "Todesschlummer hält *mein Volk* im Banne" ili "Strašno *pleme* dokle ćeš spavati?" (643) sa "Unglücksvolk, wie lange willst du schlafen?" ili "pred oltarom crkve i *plemena*" (655) sa "vor der Kirche und des *Volk*es Altar" itd. To je sve smisaono tačno, ali sugeriše drugačije konotacije nego danas već i nama pomalo neobično i usko parikularističko značenje reči "pleme", koja dalje asocira plemenske borbe, mrtve junake, gavranove. Schmaus naziv "pleme" zadržava jedino tamo gde se ta reč odnosi zbilja samo na usku rodovsku zajednicu, recimo u primeru "na junačko pleme Crnojevo" (700) - "und das heldische Geschlecht Crnojes". Mada prilagođen novom dobu, ovako prevod gubi nešto od inherentne atmosfere koja asocira na starobalkansko, pa možda čak i starogrčko nasleđe, nagomilano u vekovnom sećanju, od kog je kosovski mit samo jedan izdanak, mada kod Njegoša izrastao do gotovo opsesivnih razmera. Isidora Sekulić taj svet opisuje na sledeći način: "Osećajni svet mladića (Njegoša, M.L.) bio je polutaman, jeziv, drevni, kosovski." Zamenom detalja kao "pleme" = "narod" Schmausov prevod dobija u širini, sveobuhvatnosti, i nije usko vezan za lokalne prilike balkanske ili crnogorske, ali to je jedna univerzalnost koja nivelira i unificira, (pa podseća i na hamburgere i coca colu).

Ipak delo obiluje asocijacijama i momentima koji se opiru bilo kakvom svođenju na zajednički imenilac, koji se nikako ne mogu ni germanizirati ni

evropeizirati i koji zadržavaju i u prevodu svoju izuzetnost i jedinstvenost. To je pre svega naša sudbina. A Kosovo je "živi i presudni faktor te kolektivne i lične sudbine." U "Gorskom vijencu" se "Krstu služi, a Milošem živi". I samo u toj svetlosti razumljivi su sudbina junaka i celo delo. A Kosovo ne znači za nas samo sudar dveju stihija, Istoka i Zapada, već je to ta naša sudbina, da smo bačeni, zavrtlani u taj sudar nacija i vera, "i na kojoj se ko strani zadesio na toj se i borio, sa istim smislom, istim junaštvom i istom verom u pravednost svoje stvari.

Tragika te borbe bila je tako pooštrena i uvećana neminovnim bratoubilačkim sukobima... Tragika ta bila je za Njegoša utoliko veća što je on sa svoje visine, kao svi veliki i svetlosni duhovi naše istorije, obuhvatao pogledom uvek totalitet naše nacije, bez razlike na veru i pleme"; kaže Andrić¹². A stranac koji to nije doživeo, to nikad ne može da oseti; on to eventualno može da shvati. I u tome je razlika: Za onog, ko oseća, svet je tragedija; za onog koji razume, život je komedija.

Marina Ličen

SCHMAUS' ÜBERSETZUNG DES *GORSKI VIJENAC*

Zusammenfassung

Seiner Übersetzung des *Gorski vijenac* (=Bergkranz) fügte Schmaus eine Interpretation dieses Werkes bei, in der er die These vertritt, Njegoš gehe es 'nicht um die Verherrlichung, sondern um die Rechtfertigung des montenegrinischen Freiheitskampfes'. Diese seine Auffassung findet ihren Niederschlag auch in seiner Übersetzung, in seinem Versuch, die Sensibilität des Heldenepos einer modernen Zeit anzupassen. Die Schwächung des epischen Selbstverständnisses in einer neuen Zeit, die sich stilistisch in dem Bereicherungsvorgang darstellt, beeinträchtigt aber den Sinn für die ursprünglichen Anliegen des Werkes kaum. Das bewußte Kunststreben und die weitergespannte Menschlichkeit gehen bei Schmaus eine glückliche Synthese ein, so daß die Übersetzung unbeschadet aller Einwände zu den Einzelheiten die beste und wirksamste Ehrung von Njegoš darstellt.

¹² Ivo Andrić: "Njegoš kao tragični junak kosovske misli", Beograd 1935.

